

стають: раннє та об'єктивне фахове орієнтування, навчання молоді методами роботи з формування соціальної відповідальності; спонукання студентів вузів до самовиховання, створення можливостей для всебічного наближення до такої системи цінностей, де на першому місці стоїть гідність людини.

Отже, оскільки відносини між людьми неможливі без взаємних прав і інтересів кожного, індивідуальна свобода та соціальна відповідальність особистості – це не зовнішній фактор її буття, а необхідна умова існування суспільства. Завдяки орієнтації соціальної відповідальності особистості на суспільні інтереси вона виконує регулятивні функції в суспільстві, координуючи суспільні, колективні та особисті інтереси. Орієнтуючись на необхідність активних дій у визначеному напрямку, свобода особистості та соціальна відповідальність допомагають передбачати наслідки цих дій і відповідно до цього уточнити мету і способи її реалізації.

Список літератури

1. Андреева Т.О. Від феномена людини до феномена людства. Монографія. [Текст]. – Донецьк: Видавництво Дон-НУ. – 2002. – 237 с.
2. Бердяев Н.А. Опыт парадоксальной этики. [Текст] – М.:ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Филио». – 2003. – 701 с.
3. Бех І. В. Від волі до особистості. [Текст]. – К.: Либідь. – 1995. – 220 с.
4. Дудченко В.С. Духовні цінності в контексті соціокультурного розвитку сучасного українського суспільства [Текст] / В. Дудченко //Філософські обрії. – 2012. – № 27. – С. 60-68.
5. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики технологической цивилизации [Текст]. – М.: Айрис-пресс. – 2004. – 480 с.
6. Канке В.А. Этика ответственности. Теория морали будущего [Текст]. – М.: Логос. – 2003. – 352 с.
7. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контуры идентификации [Текст] / С. Б. Крымский // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С.21 – 28.
8. Кузнецов А.Ю. Методологичні контексти сучасного гуманітарного знання: Монографія [Текст]. – Харків: НАУ ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2006. – 208 с.
9. Кьеркегор С. Страх и трепет. Пер. с дат. [Текст]. – М.: Республика. – 1993. – 383 с.
10. Ленк Г. Проблемы ответственности в этике экономики и технологии [Текст]. / Г. Ленк // Вопросы философии. – 1998. – № 11. – С. 30-35.
11. Минкина Н.А. Воспитание ответственностью. Учеб. пособие. [Текст]. – М.: Высш. школа. – 1990. – 144с.
12. Огренич Н.М. Педагогичні умови формування соціальної відповідальності учнів: Автореф. дис. канд. пед. наук. [Текст]. – Миколаїв: 1997. – 19с.
13. Сартр Ж. – П. Бытие и ничто: Очерк феноменологической онтологии. [Текст]. – / Ж. – П. Сартр // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 5 – 6. – С.117 – 134.
14. Сперанский В. И. Социальная ответственность личности: сущность и особенности формирования. [Текст]. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – 1987. – 152 с.
15. Титаренко О.Г. Історія розвитку категорії «відповідальність» у соціальній філософії [Текст]. / О. Г. Титаренко // Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. – Харків: ХАІ. 2008. – №2. – С.122-129.
16. Тульчинський Т.Л. Разум, воля, успех: о философии поступка. [Текст]. – Л.: Изд. ЛГУ. – 1990. – 119 с.

Я.Н. Кунденко, О.И. Гаплевская
СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И ИНДИВИДУАЛЬНАЯ СВОБОДА В АКСИОСФЕРЕ
СОВРЕМЕННОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются свобода и ответственность как условия существования общественных отношений, и их взаимодействие, в контексте ценностных ориентаций личности современного информационного общества. Анализируя научные исследования делается вывод, что свобода и социальная ответственность личности – это не внешний фактор ее бытия, а необходимые условия существования общества.

Ключевые слова: личность, жизненные интересы, ценностные ориентации, выбор действий, поступок, свобода, необходимость, социальная ответственность.

Ya. Kundenko, O. Gaplevska

SOCIAL RESPONSIBILITY AND INDIVIDUAL FREEDOM IN AXIOSPHERE OF MODERN INFORMATION SOCIETY

The article considers freedom and responsibility as the conditions of existence the social relations, and their interaction in the context of value orientations of person in the contemporary information society. In analyzing of scientific achievements conclusion is that the freedom and social responsibility of person is not an external factor of his being, but is a necessary condition for existence of society.

Keywords: person, vital interests, value orientations, choice of action, freedom, necessity, social responsibility.

УДК (045)

А.В. Лактіонова

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ДІЇ (ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЯ) В АНАЛІТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. В статті представлені провідні напрями розробок з філософії дії (практичної філософії) аналітичної традиції, в тому числі в межах «сильного» і «слабкого» когнітивізму. Дана дисципліна є новою, її становлення триває і викликає різноманітні інтерпретації, що часто є суперечливими.

Ключові слова: аналітична філософія, дія, активність, намір, переконання, бажання.

Вступ

Поворот до практичної філософії, як філософії дії, є характерним для різноманітних традицій і дисциплін сучасного філософського знання, принаймні із 70 років ХХ століття. В його межах накреслюються перспективи трансформації осмислення традиційних філософських проблем як теоретич-

них філософських дисциплін, зокрема онтології та епістемології, так і практичних – етики, соціальної філософії тощо.

Ілюстраціями зазначених методологічних і змістовних «зсувів у бік» практичної філософії, починаючи із 70-х років ХХ століття, можуть бути: розробки про дії і наміри, що ведуть до дій, представниками аналі-

тичної філософії [зокрема, 1; 2]; аналіз мовлення як діяльності в філософії мови аналітичної традиції, наприклад, у теорії мовленнєвих актів Остіна-Серля [3; 4] й у концепції «мовних ігор» Л.Вітгенштайна [5]; проект реабілітації практичної філософії в Німеччині [6] із мотивом узгодити і навіть поєднати імперативність етики Канта з евідемонізмом етики Аристотеля в перспективі опосередкованого розгляду етики, політики, економіки; заснування комунікативної практичної філософії [про це див. 7] і інші. Згадані приклади можна вважати початковими пунктами оформлення сучасного статусу практичної філософії у різних провідних традиціях філософії ХХ століття, що, в різних варіантах, триває і тепер.

Варто зазначити, що терміни «дія», «вчинок», «діяльність», «активність», «практика» не є однозначними цілковитими синонімами (про це див. [8; 9]), проте в цій розвідці вони вживаються переважно як синоніми. Окрім цього, варто бути свідомими, що в марксистській філософії, яка формувалася на ґрунті «німецького ідеалізму» в контексті «історичного матеріалізму», поняття «практика» отримує специфічну інтерпретацію [10]. Її відлуння і дотепер імпліцитно панує в пострадянській гуманітарній думці. Зазначені терміни необов'язково означають суцільне перетворення об'єкта. Нам взагалі йдеться про те, щоб відмовитися, уникати суб'єкт-об'єктного протиставлення, адже активність може гармонійно відповідати природі речей, розкривати її, а не ламати і «якісно перетворювати».

Отже, «поворот до практичної філософії» є однією з головних тенденцій у сучасних філософських розробках різних традицій і дисциплін. Сподіваємося, що методологічні трансформації в його межах стануть засадничими, якщо не для вирішення традиційних філософських проблем, то для оновленого бачення їхньої значущості.

Метою даної статті є огляд філософії дії аналітичної традиції, її оформлення в окрему дисципліну триває. Різноманітні розробки з філософії дії в аналітичній традиції мають неоднозначні інтерпретації, перегляду деяких із них присвячена дана розробка.

Основна частина

Як приклад втілення і протікання згаданого «повороту до практичної філософії» постає, актуальна останніми декадами, дисципліна аналітичної традиції, філософія дії (Philosophy of Action). Філософія дії (Philosophy of Action; Philosophy of Agency) або практична філософія (Practical Philosophy) [про це див. [11]] є відносно новою галуззю сучасної аналітичної філософії. Не можна твердити, що цей напрямок має власне узагальнення і є однозначно сформованим проектом. Із середини ХХ століття в межах різних напрямів і шкіл виникають осередки досліджень, спеціально присвячених статусу «дій», «діяльності», «активності», «дієвців» і т.п. Такі дослідження органічно постають у перебігу розробок з онтології, теорії пізнання, відповідно в філософії мови і філософії свідомості (Philosophy of Mind), етики, соціальної філософії і ін.

В аналітичній традиції в 50-60-ті роки ХХ століття Елізабет Енскомб (Elizabeth Anscombe) [1] пробує виробити зв'язок між діями (actions) і намірами (intentions) дієвців. Наміри ведуть до дій, є їхніми

підставами (reasons), проте ускладненими залишаються спроби витлумачити їх у якості причин (causes) для дій. Тому причинне пояснення (causal explanation) для дій виявляється проблемним. Причинне пояснення є проблемною темою і в більш загальному контексті, як у методології гуманітарних і соціальних, так і, навіть, природничих наук; надає додаткових підстав не протиставляти ці наукові галузі.

Пізніше Дональд Девідсон (Donald Davidson) [2] затверджує, що «дія» є тим, що дієвець вчиняє з певним наміром, який можна описати мовними засобами. Проте сам зв'язок між наміром і дією залишається проблемним для розуміння. Дана проблемність пов'язана з декількома факторами. Сам концепт «наміру» є доволі неоднозначним ментальним станом, різноманітно прописується різними авторами в провідних підходах філософії свідомості (Philosophy of Mind) [про це див. [12]]. З іншого боку, намір можна розуміти як пропозиційну настанову, тобто мовний зміст («х») спеціальної направленості («дієвець А має намір (прагне) х»). В кожному разі залишається проблемним, як розвінчувати зазначений зв'язок, пов'язаність намірів із відповідними їм діями.

Девідсон показує цю проблемність відомим прикладом: чи йдеться про те, що дієвець власним наміром спричиняє себе до подорожі, тобто подорож спричинена наміром, який можна описати; чи подорож трапляється із дієвцем, задовільно відповідає його наміру, який можна описати, проте не є наслідком даного наміру. Далі. Чи є відмінними дія і спроба до цієї дії? В згаданих позиціях Енскомб і Девідсона – ні. Філософ сьогодення Дженіфер Хорнсбі (Jennifer Hornsby) [13] приймає це ототожнення і відповідно вибудовує свою систему. Наріжні вихідні розуміння дій у термінах намірів притаманні і Енскомб, і Девідсону, проте їхні доктрини не збігаються, вони по-різному започатковують розбір даної проблематики, наштовхуючись на нові і нові нюанси можливих взаємозв'язків між діями й подіями (events), намірами, бажаннями, переконаннями.

Фред Дретске (Fred Dretske) [14] запропонував цікавий приклад, який уточнює ускладнення, що виникають при спробі виокремити причини дій у термінах намірів і переконань. Уявимо ситуацію співу чи іншого звуку, що триває, коли його частотою розбивається фужер. Розбиття фужера (дія) спричиняється акустичними властивостями звуків, а не змістом того, про що спів. Це міг би бути ліричний твір, що виконується сопрано. Проте, очевидно, що не через ліричний зміст співу, а через його акустичні ознаки розбивається фужер. У загальному випадку дії і намірів, що ведуть до її здійснення, прийнято вважати, що зміст наміру дієвця спричиняє дію. Намір пов'язують із бажаннями, прийняттям рішень і переконаннями дієвця. Залучений Дретске приклад демонструє, що те, як зміст наміру до дії, міг би виступити підставою для дії, чи обґрунтувати її, а, тим більше, бути її причиною, є ускладненим, різнобічно проблемним.

Ще в 70-ті роки ХХ ст. Гарі Франкфурт (Harry Frankfurt) [15] спробував типізувати прояви людської активності в термінах дій: безсвідома або ж ненавмисна (involuntary) поведінка; доцільна активність (purposeful activity); дія з наміром (інтенційна дія);

автономні акти або вчинки дівців, що себе усвідомлюють (actions of self-consciously active human agents). Проте усталеної типології не існує і досі, а намагання її виробити є марними, що дає привід задуматися: чи можлива, і чи потрібна, така класифікація. Адже прояви людської активності є настільки різноманітними, що обрати ефективну підставу для їхньої типологізації виявляється вкрай ускладненим завданням.

Чи всі людські прояви є діями, зреалізують людську активність? Чи у всіх подіях, в які ми залучені, ми проявляємо власну активність? Як відрізнити події, що трапляються з нами, в які ми залучені пасивно, від подій, в яких ми активно вчиняємо, здійснюємо дії? Чи потрібний і чи можливий такий розподіл? Такі і подібні теми не припиняли і продовжують з'являтися в творах авторів аналітичної традиції. Проте оформлення філософії дії у відгалужену самодостатню філософську дисципліну триває. Про це засвідчують відповідні академічні курси в деяких університетах світу; конференції та ін. наукові події, присвячені проблематиці філософії дії; авторські та колективні монографії, розділи в періодичних виданнях. Однак тематика і вектори інтерпретацій залишаються доволі різноманітними. Коли йдеться про філософію дії, здебільшого посилаються на окремого автора, його твір і його рецепцію (позитивну і негативну) іншими, а не апелюють до філософії дії як усталеного напрямку.

Девід Вілеман (David J. Velleman) [16] приділяє особливу увагу спонтанності дій. Наміри, що ведуть до таких дій, не є обміркованими, однак неусвідомлені очікування (що не є тотожними намірам) в результаті задовольняються. Вілеман стає на позицію «Сильного когнітивізму», розуміє неусвідомлені очікування як результати практичних міркувань, що протікають у свідомості автоматично. З позиції сильного когнітивізму, намір розуміють як вірогідне актуальне контекстові вчинку стійке переконання про те, що і як чинити. Отже, намір (ототожнений тут із неусвідомленим очікуванням) виступає причиною дії. А сукупність усіх можливих намірів усіх можливих «стандартних» дій – практичним знанням. Йдеться не про те, що подібне знання може бути остаточним, вичерпним взагалі, а про наявне кожному окремому дівцю неусвідомлене практичне знання в конкретній ситуації.

На відміну від цього, в «Слабкому когнітивізмі» наміри не ототожнюють із переконаннями, проте останні (переконання) лежать в основі, частково, а не в якості причин, не суцільно, конституують перші (наміри), а не самі дії. Одним із тих, хто проводить наведене розрізнення між сильним і слабким когнітивізмом, є Сара Пол (Sarah Paul) [17]. До представників слабого когнітивізму вона зараховує Пола Грайса (Paul Grice) [18]. А він підтримував, що намір до дії є комбінацією прагнення дівця вчинити так і його переконання, що цей вчинок (або спроба до такої дії) є миттєвим наслідком даного прагнення. Таке тлумачення постає сумнівним, про що зазначали Джордж Вілсон (George Wilson) [19] і Річард Моран (Richard Moran) [20]. Окрім того, ці автори вказували, що згадані переконання як ментальні стани потребували б інтерпретації в термінах апіорності і виведення (inference).

Річард Холтон (Richard Holton) [21] висуває своєрідне перетлумачення намірів у термінах їхніх складових, які частково обумовлюють дію. Намір як ціле складається з часткових намірів, про кожний з яких можна перепитати щодо його пов'язаності з певними бажаннями, переконаннями і т.п., що його обумовлюють. Плідний аналіз часткових намірів як складових забезпечить розуміння повного наміру.

Можна пробувати визначати природу дій у термінах цілей, адже цілі можна витлумачити в якості причин, що обумовлюють дії. Тоді пояснення дій – не причинне, а телеологічне. Схожу спробу, окрім інших, здійснив у низці робіт Скот Сехон (Scott Sehon) [22]. Однак видається очевидним, що аналіз дій у термінах пояснення (чи то причинного (causal explanation), чи телеологічного (teleological explanation), чи в термінах підстав, а не причин (reason explanation)) виявляється проблемним. Адже суть пояснення – в редукції експланандума (того, що пояснюють) до експлананса (те, що пояснює). Ця редукція, зведення виявляється заміщенням, проте намагання застосувати пояснення до «дій» прозора виявляє нищівність подібних прагнень. Дія не редукується ані до мотивів, що її підтримують, ані до намірів дівців, ані до власних результатів. З іншого боку, і відрізнити наведені три типи пояснення виявляється проблемним. Усі вони традиційно втілюють дедуктивно-номологічну модель пояснення, можливо їхня інтерпретація в термінах індуктивно-статистичної моделі стала би більш плідною, проте тягнула би суттєве переосмислення статусу «причин», «підстав» (або ж мотивів) і «цілей».

Цікавою спробою переосмислити пояснення дій є розробка Бріана МакЛаughліна (Brian McLaughlin) [24]. Він веде мову про пояснення в термінах підстав, як про телеологічне пояснення дій у термінах цілей задля яких їх було здійснено. Своє розуміння пояснення він відокремлює від причинного. Разом із тим, він заперечує, що основою пояснень виступають наміри дівців до вчинків. Він у своєрідний спосіб раціоналізує дії, і роль цілей та намірів для них. Згідно з його позицією, якщо (i) дівець вчиняє дію з певною метою, то (ii) цією дією він прагне до даної мети. Якщо прийняти (i), то цим забезпечується пояснення дії в термінах прагнення до мети. Далі. Якщо (i) є істинним, то дія – ідентична, або є відповідним кроком прагнення до мети. Тому в (ii) пропонується просто переопис дії, (ii) є синонімічним до (i) описом дії. За максимою Г'юма [25], якщо подія E спричиняє подію E1, то E і E1 мають бути суцільно відмінними. Тому пояснення в термінах підстав – не причинне, а конститутивне.

Отже, без однозначно задовільної відповіді залишається низка питань. Які підстави наших дій? Що є підставою для дії? Чи різняться підстави за видами? Чи є наміри, переконання та бажання підставами? Якщо ні, то який між ними стосунок? Яку роль вони відіграють для мотивації і пояснення дій? З часів появи праць Д. Девідсона в 1960-70 роках залишається традиційним погляд, що особистісні мотиви вчинків утворюються завдяки комбінуванню переконань і бажань. Переконання і бажання є ментальними станами із пропозиційним змістом, наприклад: «Валерій переконаний, що овочі корисні для вживання»; «Тетяна бажає яєчню на сніданок». У такий спо-

сіб підставами є ментальні стани переконаності та бажання, яким властивий пропозиційний зміст.

Подібний традиційний підхід переосмислюється останніми десятиріччями. Це переосмислення відбувається у річищі Аристотелівсько-Аквінівської лінії філософії (альтернативою якої є Платонівсько-Кантівська лінія; розмежування цих «ліній» обумовлюється визнанням пріоритетності сущого в стосунку до належного (в першій із зазначених), на відміну від останньої) під впливом спадщини Енскомб [1] і Девідсона [2], які підтримували цю лінію, зокрема в зазначених роботах.

І для Енскомб, і для Девідсона зв'язок між дією з наміром і причиною дії – тотожність, тобто намір є причиною дії, «вчиняти з наміром» є тотожним «вчиняти завдяки причині». В цьому вони наслідують Аристотеля. Вчиняти завдяки причині означає діяти в такий спосіб, що може бути раціоналізованим у формі стійкого (sound) практичного силлогізму. Такий силлогізм зазвичай складається з основного засновку, що відповідає меті дієвця і другорядного засновку, що відповідає тому, як дієвець буде досягати цієї мети. Навіть більше, Девідсон підтримував, що «мати намір» означає мати бажання і переконання, що відповідає більшому і меншому засновкам силлогізму.

Пізніше Марія Альварес (Maria Alvarez) [26] підтримує цю лінію і наполягає, що всі підстави дій є фактами, тобто істинами, тобто істинними пропозиціями. Тому розрізнення видів підстав не є онтологічним. Підстави дій не можна розрізнити як онтологічні категорії, так, як, наприклад, можна розрізнити факти і ментальні стани. Проте підстави можуть відігравати різні ролі в різних контекстах. Отже, вона пропонує розрізнити види підстав на основі того, як саме вони призводять до дій в конкретних ситуаціях.

Взагалі підстави мають пояснювальну і нормативну силу. Остання означає, що підстава забезпечує слушність дії, її коректність. Якщо підставою дії виступає переконання, слушність, або коректність полягатимуть в його істинності; в той самий час слушність, або коректність бажання залучає чесноту, тобто долучність бажання до цінності (вартості, чи навіть блага в широкому розумінні). Те, що підстави мають пояснювальну і нормативну значущість, уможлиблює ним відігравати різні ролі: обґрунтовувати, мотивувати, пояснювати. Одна і та ж підстава може одночасно забезпечувати всі наведені ролі в стосунку до визначеної дії. Відмінність цих ролей не передбачає онтологічну відмінність підстав, онтологічно різні види підстав дій.

Розуміння стосунку між мотивацією і бажанням передбачає розуміння відмінностей між смаками (схильностями) і раціональними бажаннями. Останні у важливий спосіб різняться, коли виступають підставами.

Бажання не вмотивовують, не є мотивами, підставами дій. Це стосується як бажань у сенсі того, чого бажають, так і процесу бажання, направленого на дещо. Те, чого бажають, є метою, з якою вчиняють, а бажання, як переживання, – наміром (інтенцією) діяти. Отже, те, чого бажають, мотивує до дії як мета, а не як підстава. А бажання як процес не мотивує до дії, а засвідчує вмотивованість дієвця до дії.

Причини, що пояснюють дії, є фактами. Подібні факти можуть бути різноманітними, наприклад: причина, що пояснює, може співпадати із підставою, що мотивує до дії; причиною може виступити психологічний факт про конкретного дієвця, що він був переконаний, або бажав дечого; факт наявності певних мотивів, рис характеру, емоцій, звичок і т. п. Причину, що пояснює дію, яка співпадає із підставою, що вмотивовує до неї, Альварес називає «власне пояснення підстави» ('reason explanation proper') [26, с. 5]. Якщо ж дієвець вчиняє за видимою (фіктивною) підставою, пояснення, що залучає таку підставу, Альварес називає «Г'юмівським поясненням» ('Humean explanation') [26, с. 5]. Така дія має форму: дієвець вчиняє дію *a*, оскільки він був переконаний, що *b* і бажав *d*.

Пояснення дій, що були вчинені на певних підставах, можуть залучати цілі і наміри. Пояснення завдяки цілям, яким, між іншим, як правило, відповідають наміри дієвця, містить визначення цілей дієвця. Таке пояснення можна доповнити поясненням підстав, тоді підстава, що пояснює дію, є фактом, що забезпечує позитивну оцінку власної дії дієвцем.

Отже, Альварес наполягає, що підстави пояснюють дії. Дієвець вчиняє на підставі, він є вмотивованим тим, що він бажає здійснити, чи ж досягти (ціллю своєї дії), останнє видається йому власне добрим, чи корисним. Окрім цього, його вмотивовують підстави, тобто факти, завдяки яким дія оцінюється ним позитивно. Зазначені підстави можуть стати імпліцитними або експліцитними засновками практичних міркувань дієвця.

Б. Аюн (B. Aune) [27] – цікавий голандський автор, що працював у різних традиціях. Він звертає увагу на те, що метафізичний статус дій і подій не є проясненням, більше того, наполягає, що подібного прояснення бракує, і ставить під сумнів його плідну можливість. Натомість він пропонує аналізувати не статус дій, а статус самих дієвців.

Для цього він намагається перекласти мову філософії дії на мову філософії дієвців. Наприклад, у межах філософії дії можна проаналізувати висловлювання про дію Валерія – натискання на кнопку пульта для переключення каналу телебачення – як таке, якому відповідають відповідні рухи Валерія; а в межах філософії дієвців – Валерій натиснув на кнопку пульта для переключення каналу телебачення – є слушним твердженням тільки якщо Валерій здійснив відповідні рухи. Останні висловлювання «Валерій натиснув на кнопку пульта для переключення каналу телебачення», «Валерій здійснив відповідні рухи» не відсилають до дій чи то подій, вони характеризують дієвця, а не реферують до будь-чого.

Запропонована перспектива дозволяє досліднику в своєрідний спосіб розглядати такі категорії, як «дія», «подія», «стан», «процес», а також «ментальний стан» і «довільна дія», «воля», «бажання», «намір», «ціль» і їхня роль у поясненні. При цьому автор прагне визначити, в межах філософії дієвців, базовий стосунок між думкою (змістом переконання, наміру, бажання) і раціональною дією: як міркування призводить до дії і уможлиблює її завершення. Дієвці вчиняють на підставі міркувань, тому філософський аналіз людської активності має залучати логічну структуру практичних міркувань.

Знання, в тому числі практичне, потребує обґрунтування. Обґрунтування, що не є похідним, можуть забезпечити: сприйняття, інтроспекція, апріорна інтуїція, пам'ять. Пам'ять і інтроспекція в стосунку до моральних переконань не є слухними, оскільки не можуть вважатися незалежними.

Подальшим, відповідним зазначеному, питанням буде: як раціоналізувати дії і наміри? Наміри, як ментальні стани, спеціально аналізуються в психологічних поясненнях і передбачають особливі нормативні вимоги.

Майкл Бретмен (Michael Bratman) [28] запропонував альтернативний до редукціоністських поглядів Девідсона підхід. Згідно з останнім, наміри можна аналізувати, як ми вже зазначали, як комплекси переконань і бажань. Бретмен наполягає на унікальній природі намірів, що тягне специфічну нормативність і доктрину моральної психології.

Наміри в якості підстав, що мотивують до дій, передбачають власні стандарти і раціональні оцінки. Наміри мотиваційно зобов'язують до дій. Якщо, в даному контексті, наявний намір до дії, то за відсутності суттєвих змін контексту дія відбудеться. У випадку з бажанням подібна зобов'язаність до дії не підтримується, дівці можуть, навіть на рівні звичаїв, утримуватися від здійснення власних наявних бажань. Далі. Наміри нормативно зобов'язують до дій. За відсутності особливих обставин намір до дії буде підтримуватися дівцем, не стане предметом переосмислення. Тобто намірам притаманна певна стабільність. Вважається навіть ірраціональним довільно змінювати чи переосмислювати свої наміри. А наявні наміри тягнуть наступні наміри задля більш ефективної раціональної координації наших дій. У такий спосіб наміри «тиснуть» на дівців. Наприклад, намір відвідати театр, тягне потребу дівцеві визначитися і сформувати наміри про те, в який саме театр на яку саме виставу, як саме туди доїхати, що одягнути і т.д. На відміну від цього, бажання не є такими унормованими, не накладають зобов'язання визначитися із засобами для власного досягнення, не тягнуть із належністю наступні бажання.

Далі. Бретмен пропонує три конститутивні норми для намірів, що стали жвавим предметом обговорення, впливу і критики іншими авторами: внутрішня сумісність, узгодженість між засобами та результатами, сумісність з переконаннями дівця. Побіжно розглянемо їх. Наміри дівця мають бути сумісними між собою. Намір відвідати театр не є одночасно сумісним із наміром утриматися від походу до театру. Це було б ірраціональним одночасно мати ці два наміри. А бажання відвідати театр може супроводжуватися одночасно і бажанням утриматися від походу до театру. Це не було б ірраціональним. Отже, бажання не визначають наміри. Намір відвідати театр не може не супроводжуватися наміром придбати квиток до театру. Мати намір відвідати театр і не мати наміру дістати квиток до театру було б ірраціональним. А бажання відвідати театр може супроводжуватися одночасно і бажанням утриматися від придбання квитку. Отже, переконання і бажання не унормовують формування намірів і їхнього підтримання і здійснення. Щодо останньої з трьох норм, було б ірраціональним мати намір до дії і одночасно мати переконання, що цю дію не буде здійснено. А

мати бажання виконати дію і переконання, що ця дія не відбудеться – цілком раціонально.

Те, що про наведені положення можна багато перепитувати, було зрозуміло ще самому авторові. Можна мати намір зупинитися на шляху до кас театру біля місця роботи друга і привітати його, проте просто забути про цей намір і не виконати відповідну дію. Навіть більше, знаючи свої звички забувати другорядні наміри, можна мати намір зупинитися на шляху до кас театру біля місця роботи друга і привітати його, і, одночасно, мати переконання, що цю дію не буде виконано.

Спроби розібратися з природою намірів, бажань, переконань і їхньої пов'язаності вписуються в більш загальні проекти з філософії свідомості – зрозуміти природу наших ментальних станів, виробити нормативні вимоги, що застосовувалися б до них. Ці проекти в найбільш загальній перспективі – про людську раціональність як таку. Проте з'являються радикально скептичні закиди проти раціональної природи ментальних актів взагалі. Такі закиди обумовлені надзвичайною неоднозначністю і різноманітністю наявних підходів, відсутністю навіть достатньо поширених і прийнятних спрямувань пошуків, роздрібненістю запропонованих інтерпретацій. Про природу ірраціональність, відсутність потреби в раціональності щодо намірів, переконань і інших ментальних станів, а також їх раціонального унормування, пишуть Ніко Колодні (Niko Kolodny) [29], Йозеф Раз (Joseph Raz) [30] і ін.

Висновок

Отже, в аналітичній філософії дії, що не є остаточно сформованою філософською дисципліною, виокремлюється низка тем, традиційних для розгляду в даному зв'язку. А саме: природа дії (action) і людської активності (agency), дії і події (events), знання про і керування власними діями, наміри (intention) до дій, пояснення дій, раціональність людської активності. Всі вони залишаються проблемними.

Дебати про природу людської активності і дій є актуальними останніми декадами, створюють міждисциплінарні дослідницькі поля, що залучають антропологію, в т.ч. філософську, нейро – і когнітивні науки, психологічні й соціальні науки, філософію свідомості та філософію психології, етику і метаетику. В їхньому фокусі такі теми, як свобода волі і моральна відповідальність, природа практичної раціональності і багато інших.

Філософію дії можна було б зарахувати до дисциплін, підпорядкованих метафізиці і філософії свідомості. Тоді до уваги в межах філософії дії будуть входити концептуальні, епістемологічні, метафізичні теми щодо природи дії, її пояснення (індивідуальні і колективні дії, природа намірів і їхня роль у діях, природа свободної волі, підстави і причини дій, їхня роль у поясненні дії і т.ін.). Такий крок виявляється суперечливим, адже тоді значна кількість тем, пов'язаних з активністю і діями, що не залучають їхню фундаментальну природу і пояснення, не відносять своє місце в цій дисципліні.

В іншому, більш широкому сенсі, філософію дії можна пробувати розуміти, і це видається більш слухним, окремою філософською дисципліною.

Тоді – це широке дослідницьке поле, що частково перетинається з іншими філософськими галузями, в першу чергу, з філософією свідомості, соціальною філософією, етикою і ін. Часто подібні перетини мають суттєве значення, проте філософія дії залишається окремою цариною філософських розробок про природу, пояснення і масштаби людської активності і дій.

Критика про такий статус філософії дії засновується на тому, що важко утримати в одному напрямі такі різноманітні перетини, що залучають як традиційно теоретичні, так і практичні філософські дисципліни. Отже, залишається місце і для такого витлумачення статусу філософії дії, згідно з яким теми про людську активність і дії входять до настільки різноманітних філософських дисциплін і напрямів, що неможливо відокремити філософію дії як власне самостійну філософську дисципліну.

Проти цієї позиції можна, окрім іншого, зауважити, що подібний стан справ характерний і для інших філософських дисциплін, наприклад, для найпопулярнішої в сучасній аналітичній філософії філософії свідомості. Більше того, сьогодні всі філософські дисципліни являють собою низку проблем, тем, часто віддалених між собою настільки, що їхній перетин відсутній у межах власне однієї дисципліни. І від початку формування аналітичної традиції філософські розробки протікали як перегляд окремих тем, проблем, в тому числі і без уваги до їхнього історико-філософського становлення і генези.

Запропонований огляд розробок із філософії дії аналітичної традиції демонструє їхню актуальність, новітність і проблемність.

Список літератури

1. Anscombe, G. E. M. *Intention*. – Harvard University Press – Harvard, 2000. – 106 p.
2. Davidson, D. *Essays on Action and Events*. – Clarendon Press – Oxford, 1980. – 304 p.
3. Остин, Дж. Избранное. Перевод с англ. Макеевой Л. Б., Руднева В. П. – Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги. – М., 1999. – 332 с.
4. Searle, J. *Speech acts: an essay in the philosophy of language*. – Clarendon Press – Cambridge, 1969. – 230 p.
5. Wittgenstein, L. *Philosophical Investigations*. – Basil Blackwell – Oxford, 1958. – 232 p.
6. *Rehabilitierung der Praktischen Philosophie*. (Hrsg. Riedel M.). 2B. – Freiburg, 1972, 1974. – 640 s.
7. Ермоленко, А. М. *Комунікативна практична філософія*. Підручник. – Лібра. – К., 1999. – 488 с.
8. Балибар, Е., Кассен, Б., Ложье, С. ПРАКСИС. Пер. з фр. Рєпа А., за ред. Панича О., Баумейстера А. // *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей*. Пер. з фр. – Том перший. – Вид. друге, виправл. – ДУХ І ЛІТЕРА. – К., 2011. – 576 с. – С. 498-513.

9. Балибар, Е., Ложье, С. AGENCY Пер. з фр. Артюх В., за ред. Панича О. // *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей*. Пер. з фр. – Том другий. – ДУХ І ЛІТЕРА. – К., 2011. – 488 с. – С. 422-428.

10. Балибар, Е., Кассен, Б., Ложье, С. МАРКСІВ ПОВОРОТ: ПЕРЕДУМОВИ, АЛЬТЕРНАТИВИ, НЕЗВОРОТНІСТЬ // Балибар Е., Кассен Б., Ложье С. ПРАКСИС. Пер. з фр. Рєпа А., за ред. Панича О., Баумейстера А. // *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей*. Пер. з фр. – Том перший. – Вид. друге, виправл. – ДУХ І ЛІТЕРА. – К., 2011. – 576 с. – С. 501-505.

11. Toulmin, S. *the Revival of Practical Philosophy* // *The American Scholar* 57.3 (1988). – Pp. 337-352.

12. *The Continuum Companion to Philosophy of Mind*. James Garvey ed. – Continuum International Publishing Group – London, New York, 2001. – 386 p.

13. Hornsby, J. *Actions*. – Routledge & Kegan Paul – London, 1980. – vi, 146 p

14. Dretske, F. *Explaining Behavior: Reasons in a World of Causes*. – MIT Press. – Cambridge, MA, 1988. – xi, 165 p.

15. Frankfurt, H. *The Problem of Action* // *American Philosophical Quarterly*, 1978: 15. – pp. 157-162.

16. Velleman, J. D. *The Possibility of Practical Reason*. – Oxford University Press – Oxford, 2000. – viii, 302 p.

17. Paul, S. *Intention, Belief, and Wishful Thinking: Setiya on "Practical Knowledge"* // *Ethics*. – Vol. 119, No. 3 (April 2009). – Pp. 546-557.

18. Grice, H. P. *Intention and Certainty* // *Proceedings of the British Academy*, 1971. – №57. – pp. 263-279.

19. Wilson, G. *The Intentionality of Human Action*. – Stanford University Press. – Stanford, CA, 1989. – xi, 299 p.

20. Moran, R. *Anscombe on Practical Knowledge* // *Philosophy*, 2004, №55 (Supp.). – pp. 43-68.

21. Holton, R. *Partial Belief, Partial Intention* // *Mind*, 2008, 117(465). – pp. 27-58.

22. Sehon, S. *Teleology and the Nature of Mental States* // *American Philosophical Quarterly*, 1994. – №31. – pp. 63-72.

23. Гемпель, К. Г. *Логика объяснения*. – Дом интеллектуальной книги, Русское феноменологическое общество. – М., 1998. – 240 с.

24. McLaughlin, B. *Why Rationalization Is Not a Species of Causal Explanation* // J. D'Oro (ed.), *Reasons and Causes: Causalism and anti-Causalism in the Philosophy of Action*. – Palgrave MacMillan – Houndsmills, Basingstoke, Hampshire, 2013. – xiv, 239 p.

25. Юм, Д. *Сочинения в 2 т. Т.1.; Т.2 / Пер. с англ. И. С. Церетели и др.; Вступ. ст. А. Ф. Грязнова; Примеч. И. С. Нарского*. – 2-е изд., дополн. и испр. – Мысль. – М., 1996. – 733 с.; 799 с.

26. Alvarez, M. *Kinds of Reasons. Essays in the Philosophy of Actions*. – Oxford University Press. – Oxford, New York, 2010. – 209 p.

27. Aune, B. *Reason and Action*. – D. Reidel Publishing Company – Dordrecht (Holland), 1977. – 207 p.

28. Bratman, M. *Intention, Plans, and Practical Reason*. – Harvard University Press. – Cambridge, MA, 1987. – viii, 200 p.

29. Kolodny, N. *State or Process Requirements?* // *Mind*, 2007, 116(462). – pp. 371-385.

30. Raz, J. *Explaining Normativity: On Rationality and the Justification of Reason* // *Normativity*. / Edited by J. Dancy. – Blackwell Publishers Ltd – Oxford, 2000. – 143 p. – 34-59 pp.

А.В. Лактионова

СОВРЕМЕННАЯ ФИЛОСОФИЯ ДЕЙСТВИЯ (ПРАКТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ) В АНАЛИТИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ

В статье представлены ведущие направления разработок по философии действия (практической философии) аналитической традиции, в том числе в рамках «сильного» и «слабого» когнитивизма. Данная дисциплина является новой, ее становление продолжается и вызывает разнообразные интерпретации, которые часто противоречивы.

Ключевые слова: аналитическая философия, действие, активность, намерение, убеждение, желание.

A. Laktionova

CONTEMPORARY ACTION PHILOSOPHY (PRACTICAL PHILOSOPHY) IN ANALYTIC TRADITION

In the article main veins of elaborations of Philosophy of Action (Practical Philosophy) of Analytic Tradition are reviewed, including the perspective of "strong" and "weak" cognitivism. This discipline is new, it is being still established what causes a variety of different, often opposing, interpretations.

Key words: Analytic Philosophy, action, agency, intention, belief, desire.